
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KRITIKAI TÜKÖR

Válogatásunk a Herceg János első két könyvéről – Viharban (1933) és Tó mellett város (1937) – megjelent, ma zömmel ismeretlen vagy kevésbé hozzáférhető kritikákat tartalmazza. Hasonló megfontolásból közöljük Szenteleky Kornél előszavát Herceg János első könyvéből. Mivel csak most készül Herceg János műveinek bibliográfiája, válogatásunk szükségszerűen esetleges, de reméljük, nem érdektelen, mert jelzi a két kötet fogadtatásának visszhangját és ugyanakkor kritikátörténeti adalékként is olvasható.

SZENTELEKY KORNÉL ELŐSZAVA

Herceg János írásai okvetlenül mély hatással vannak az olvasóra. Ez a hatás sohasem a kellemes olvasmány után támadt zsongító hangulat, hanem inkább a megdöbbenés, az életre eszmélés hatalmas, eleven érzése. Nehéz eldönteni, hogy ebben a fiatal, ígéretes íróban több-e az erő, mint a poézis, lényegesebb-e kinyilatkoztatnivalója, mint elbeszélő kedve. Megkapó álomképei, a valóság nyers, kegyetlen színeivel felépített szimbólumai mögött az élet törvényei és eltiport igazságai ágaskodnak iromba, olykor borzalmas formában. Mikor pedig egy írását elolvastuk, nem tudjuk, mi kapott meg jobban: a mese, a vízió, avagy a mögötte viaskodó kemény mondanivaló.

Ebben a kötetben a szerző azokat az írásokat gyűjtötte össze, amelyek menekülnek a fogalmi gondolkozástól. Ez a Flucht in den Traum talán menekülésnek látszik az élet ezernyi lázító igazságtalansága elől. Az élet azonban folytatódik az álomban, álarcok, álruhák, titkozatosságok és misztikumok farsangi áradatában – de minden freudizmus nélkül. Herceg Jánosnál sohasem lehet szexuális emlékképeket megfejteni, lefojtott élményeket felszabadítani. Az ő szimbolizmusa nem tudatalatti, mint az álmok freudi típusánál, nem naiv és üde, mint a mesékben vagy a költészetben. Talán Rimbaud szavaival lehetne legjobban megközelíteni Herceg titkozatos misztikumát. „Il y a peut-etre des secrets pour changer la vie.” Az olvasó valóban azt érzi, hogy Hercegnek szándéka van

álomképeivel. Ha nem is megváltoztatni, de mélyebb értelmet adni az életnek. Vannak igazságok, vannak hatalmas vágyak és érzések, melyek csak titkos képekben, furcsa szimbólumokban fejezhető ki. Az olvasó sejtí, érzi, hogy itt nemcsak látomásokról, titkozatoságokról van szó, itt valami rettenetes dolog történik, a döbbenet, a kételkedés, a titkok mardosó rejtélye sokáig foglalkoztatja, a sejtés sokszor már-már megközelíti a bizonyosságot. Valóban menekül-e a szerző az élet lázító elemei elöl, avagy talán csak a formától, amelyben elprofánosodnak mondanivalói? – ki tudna erre megfelelni?

Az olvasó a küzdelmet látja és élvezi. Mert ennek a sokszor lélegzetfojtó élet és álom, valóság és képzelet, forma és tartalom közötti harcnak gyönyörű képeit kapjuk ebben a kötetben. Herceg János egészen új tartalmat ad az eddigi misztikus formáknak. Az öreg Andersen a földi dolgokat gúnyolta ki finom meséiben, amelyekben a romanticizmus és realizmus mezsgyéjén álló világ szelíden torzított tükörképét is megtalálhatjuk. Herceg János rejtelmes, mesészerű írásaiban a kaotikus mának igazságért, eszméért vergődő lelkét látjuk vibrálni.

Egy ígéretes fiatal író indul útnak ezzel a kötetel. Nem akarok jóslgatni, de rá kell mutatnom arra, hogy Herceg János írói felkészültségével, írásainak belső, formát feszítő erejével szokatlanul gazdag jelenség a mi írói tehetségekben szükkölködő Bácskánkban. Ezért nagy és jogos bizakodással nézzük elindulását, amint biztos, kemény léptekkel megy a holnap felé. Van egy flamand mese, amelyben a Napba induló vándor távolodó, hegyre kúszó alakja egyre nagyobb lesz. Erős a meggyőződésünk, hogy Herceg János is hamarosan kiemelkedik a rónák poros síkjából, és szélesebb horizontok nyílnak meg előtte.

(1933)

HERCEG JÁNOS: VIHARBAN

Komoly elbeszélőtehetség. Vannak írások, amelyeknek szinte biológiai hitelük van; összekapcsolják szervezetünket egy másik szervezettel; az ember maga sem érti egészen, hogy volt képes erre az a néhány szó, amelyet a másik kiejtett. A vér érti meg itt a vért, mint ahogy egy női hunyorítás elég, hogy egy másik élet dallamába kapcsoljon. Herceg könyvét én az Újhold játszott az égen című novellánál csaptam fel. Az így kezdődik: Úgy hullott rám az éjszaka, mint a lehelet. Sárga csillagaink fénye megtört és leesett testemről. Elöttem görcsös füzesek alatt a kis folyó folydogált sűrű, piszkos vizével lassan, csendesen és vitte hátán a hínárt meg a kalap alakú vízileveleket. Hosszú árnyékom a víz képére esett és megremegett, mint a kiáltásom: Hó, hahó! Ki itt az úr az éjszaka vizén? A hangom, ahogy elröpült messzi irányban, felköltötte az alvó madarakat, békákat. Azután nagy karikák rajzolódtak a vízre, mert ijedt vörös szemű békák ugrottak fel álmosan rejték helyükről. A rozszant híd nem messze tőlem néha megropogott egy-egy unottan botorkáló kocsi alatt, s szemben velem a tulsó parton egy kereszt állt. Krisztusnak megrokkant gipszteste kifeszítve rajta. Csak egy karja volt, mint a háborús rokkantnak és egy lába. Szinte nevetséges volt, ahogy itt lógott a keresztlen lehervadt fejével, egy karral és egy lábbal. A hold is kacagott az égen, ahogy vörös pofáját kimutatta,

nagy sárga fogaival és komikus szájával, amely a füléig ért. Mi ez? tiltakoztam az eszem alatt ébredező tetszés ellen. Nézzünk a szemébe, hiszen minden szava kész modoros-ság. Az éjszaka mint a lehelet. Csillagaink. Mért csillagaink? miféle versből téved ez a birtokos rag ide? mért esik le csillagaink fénye a testemről? Békák, ropogó híd, gipsz-Krisztus, levelezőlap-hold s az a kiáltás: Ki itt az úr az éjszaka vizén? Kész modorosság az egész. S mégis él. Egy színdarab tere csupa mázolt vászon, olcsó színes fény, s ahogy összeállítják, mégiscsak kert, palota, hínáros folyópart. A varázslat nem a kellékeken múlik, a palcán. Herceg azért író, mert hiszek a varázspalcájának.

Az ember test és árnyék. A testnek tömött és biztos körvonalai vannak; az árnyék elfolyó, s fölnyúlik és elhanyaglik, ahogy mozdulunk. Néha félhomályban a dolgok is benne állnak árnyékukban; a furcsa kettőslénynek van egy tömött magja s egy mozgó fantasztikus része, amely mintha ennek a tömött magnak lenne váratlan, változó virága. Herceg János ennek a félhomálynak a költője, novelláiban a dolgok árnyékukban virágoznak ki. A novellában, melyből idéztünk, a hold csapja be a fürdőzőt, a vízre esett sugarában egy tetemet vetve-hányva, a kereszt Krisztusát, aki eltűnik, mihelyt kiment. Majdnem mindegyik elbeszélés egy-egy vízió. Az erdőben eltévedt gyerek felett akasztott emberek beszélnek titkukat, a viharban összeeső krumplicsüő nénike parazsairól két, száz, ezer suhanc lopja, söpri le a krumplit. A könyvecske legjobb darabjai azok, ahol a látnokhajlam sűrűbb realitás mögött vetíti fel a lappangó fantasztikumot; a Kirándulás nagyapámmal című elbeszélésben az izákos, borfuvározó nagyapa mögé a kemény és megalázott istent, akinek az unoka látja; a Bolondlegényben egy eszelős merénylete mögé az eszelősség költészetét.

A varázslásnak megvannak a műfogásai; Herceg János még nem mindig alkalmazza tökéletesen őket. De bizonyos, hogy tökéletesen fogja alkalmazni. Amire figyelmeztetni akarom, nem is ez. A varázsló szótár határt von varázslataink köré. Az ember egy ideig boldog, hogy sikerült megeleveníteni a holdfényt és a gipsz-Krisztust; de egy időn túl rosszul esik, hogy csak ezt tudja. Jaj az írónak, aki specialistája lett egy varázslatszaknak. Az egész mágiát kell megtanulnunk, nehogy egyszer fuldokolnunk kelljen mágiánkban.

Tanú (1934)

NÉMETH László

HERCEG JÁNOS KÖNYVE: VIHARBAN

Néhány vízió s egy-két novella. Szenteleky írt hozzájuk lényegbevágó, tömör bevezetést.

Herceg víziói teljesen befejezett írások. Művészileg tökéletesen készek. Szinte egyetlen mondatdeszkát sem lehet belőlük kiszakítani, egyetlen szószöveget sem kihúzni, mert hiányoznának. Rámába faragott miniatűrök. Inkább szobrászkézzel mintáztak, mint a festőével.

A robbanásig sűrített levegőjű Mában fogantak. De nemcsak a Mának íródtak. Aktualitásuk a jövőbe ível.

Ily dolgokat csak egyszer lehet írni, s egyetlen embernek, mert igaz költői alkotások.

Azért annyira keresetlenek, közvetlenek és szuggesztíve hatóak. S azért nincs bennük semmi feleslegesség.

Vajúdás nélkül íródtak, a teremtésreihletettség boldog könnyűségében, az ellenőrző értelem minden gátlásától felszabadultan, mikor az életre kívánczó vízió maga tör magának utat, s nem engedi, hogy az intellektus nyugöző hámba fogja. Az ily írásokat nem kell féltetni a kifulladásától. Egész biztosan célba érnek. Akkor törnének össze, ha nem futhatnák ki magukat.

Herceg könnyen és biztos kézzel dolgozik. S szinte paraszti őserővel. Csak úgy hajigálja a szavakat. S mégis pontosan helyükre dobálja őket. Úgy érezzük, hogy a bolond falusi legény irtó ereje dolgozik karjaiban. Szinte várjuk a pillanatot, mikor egészen magára talál. Micsoda hatalmas sziklatömböket fog akkor kibaltázni.

Herceg a végletek embere. Egyszer súlyos, földszagú erőé, máskor a lenge, harmatos finomságoké. Mindkettőnek egyformán művésze, mindkettőben egyformán maradandóan rögzít. Az alakokat, színeket, hangulatokat valósággal beleégeti lelkünkbe. Mind ezt alig néhány szóval, szóképpel. Tökéletes stilművész. Stílusa egyszerű, de sajátosan újjú. Egy-egy képe úgy gyullad ki, mint valami sohasem látott színű lámpa. Gyönyörködünk kell bennük, annyira frissek, ragyogóak. De sajátossá teszi stílusát a különös témák hangulati sodrása is. Ezek adják írásainak utánozhatatlan hangszerelését. Stílusa tökéletes összhangban áll témáival. – Írásmodorának köszönhető, hogy vízióit azok is szívesen olvassák, akik a téma- vagy vízió-magot egyébként képtelenek kihámozni.

Mert Herceg írásait nem lehet egyébként aprópénzre felváltani. Herceg írásait érezni kell s nem érteni. Kritikai defektust árul el az a bíráló, aki a víziós témák világában az intellektus mérőléccével akar rendet teremteni, ahelyett hogy intuícióval dolgoznék. Így olyasmit is kiolvashat Herceg könyvéből, ami nincs is benne. A lényegét azonban elhanyagolja, mert kritikai defektusánál fogva nem tud hozzáférközni a művész egyéniségéhez. Természetes, hogy az értelem kalauzolása mellett a víziók zavaros, tökéletlen írásoknak hatnak.

Herceg írásaihoz úgy kell közelíteni, mint Poe Edgar vízióihoz. Azokat sem lehet a reális élet törvényeivel megfejteni, de művészi értéküket mégsem vonja kétségbe senki. Ady „Fekete zongorá”-jának elemi sodrását sem lehet értelemmel felfogni, csupán érezni.

Aránylag kevés az oly alkotás, melynek ne lenne a prioriban képvíziós magja. De míg az egyik reális gyökerű, a másik irreális. Az egyik tehát reális, a másik irreális irányban szabja meg az alkotás útját.

Herceg víziói irreális magból csíráztak ki, s így pályájuk irreális ívelésű. Az ily írások kívülről nem közelíthetők meg, mert az értelemcsákány igazi ellenanyaga a valóság. Herceg víziói a bírálótól erős odaadást és beidegzést kívánnak, a velük foglalkozó csak így láthatja el lelkiismeretesen feladatát: a kritikai újból-teremtést. Mert az igazi kritika alkotó, s nem romboló. A rosszat, düledezőt könnyű lerombolni, a szubjektív kritikai látás címén mindenbe bele lehet akaszzkodni, de a jót, értékeset, kiválót megtalálni, kritikaileg kifejezni és felépíteni nehéz. Az előbbit napszámoskéz is könnyen elvégezheti, de az utóbbi mester kezét keresi. Péterfy óta nagyon megsokasodtak kritikai napszámosaink, de mester csak néhány akad.

Hercegnél a vízió nem új utak keresése, nem a sablontól való menekülés, hanem belső kényszerűség, az egyéni érzés és látás fő, sőt egyetlen kifejezési formája, mert Herceg bizonyos témáit csak víziókban tudja megírni.

Víziós látása ösköltői primitívséggel jelentkezik. Képlátása jóval megelőzi a gondolatot, sőt többször el sem éri – test marad, s intenzív erejű képhangulatban revelálódik. Pl. a Szülőföldem c. írásában (Pálinkaördög).

Hercegnél a vízió van a hangsúly, s nem a gondolaton. A vízió azonban nála nem ködös, fantomszerű, hanem friss, nyers erejű valóság – annyira hús és vér élet, hogy egészen elfelejtjük vízió voltát. Valójában nincs is szó az élettől való elszakadástól. Az élet jelenségei mélyebb értelmet kapnak, mágikusan kitüzesednek. Az író a dolgok mögé érez és lát. S a dolgok és jelenségek csak látszólag egyszerűek. Igazában: mélységesen szimbolikusak. Herceget az teszi igazi művésszé, hogy ezt a szimbolikuságot a valóság színeivel annyira fel tudja erősíteni.

Herceg vízióit nem az elmúlás hangulata vagy a halálgondolat izzítja fel az emlékezés éjszakájából. Fájdalmat, szomorúságot: keveset találunk írásaiban. Herceg örökké vajúdó, problematikus természet. Mint ilyen, a legszorosabb kapcsolatot tartja az étellel. Nem a múlt viselőse. Ez különbözteti meg lényegesen e sorok írójának vízióitól, melyeket a halálgondolat, az elmúlás hangulata ural.

Herceg forrongó egyéniség. Forrongása nem divatos lázadás az uralkodó társadalmi rend ellen. A problémák megoldása Herceg számára lelkiismereti kérdés. Nagy vívódásait és örök háborgását ez magyarázza. – Herceg őseréjű egyéniség, aki ifjúkorában marxista iskolában nőtt fel, s marxista ideológiát szívott magába. De a talpához nőtt, marxista cipőt elnyűttnek érzi. A probléma-göröngyök újból az élő húsáig fájnak. A hatalmas életerejű, fuvaros nagyapa ágyékából fogant unoka nem tud idegen cipőben járni. Magának kell készítenie magának való lábbelit. De előbb le kell tépnie a húsába nőtt régi cafatjait. De le lehet-e tépni, el lehet-e tőlük válni? – Hiszen az ő szívének vére kering bennük. Talán mégis meg lehetne hagyni, s úgy szabni lábára saját kezével az újat. Az jobban fog tartani. De ki tudja? – Herceg problematikus természet, germán vér folyik ereiben. – Meg lehet-e oldani az élet problémáit? Az ember is fa: folyton nő, folyton fejlődik, folyton az eget, a Világosságot keresi, de soha el nem éri. – Herceg szkeptikus természet, azért van néhány víziójának kérdő elesengése. (Krisztusvízió.)

Önmagával való birkózása s útkeresése nyomot hagy vízióin is, anélkül hogy program-szerűséget adna nekik. De látomásos írásainak problematikus hangulata mindig utólagos kiépítettségű. Mert különös útjuk van a vízióknak. Az élet sustorgó kavargásában hirtelen leválik egy picinyke deszkadarab – nem több egy szónál, egy képnél – mélységbe hull, elhullámszik, elkavarog, de az emlékezés kaleidoszkópja időnként visszahozza, szemünkhöz szoktatja. Érezzük, hogy a felbukkanó szónak vagy szóképnek nagyobb jelentősége van, mint a többinek; egyszerre izzadni kezd, felparázsluk hozzánk az emlékezés éjszakájából, s magát követeli. Egyre jobban érezzük, egyre világosabban látjuk, mindig több húst rétegez maga köré, s mindig több és több rokon képet és szint kapcsol. Fekhelyét maga ágyazza, miljójét maga választja, s elkezd hűsödni. A Krisztus-szobrot kitelepeíti a hínáros folyópartra, titokzatos holdfényvel árasztja el az éjszakai csendet, hogy megindíthassa a nagy misztériumot. Titokzatos, hosszú, sárga test fekszik a hínáros vízen mozdulatlanul. Előbb még sehol sem volt. Vajon kicsoda lehet? Talán halott ember? Menekülni kell tőle, menekülni a problémák bőrre tapadó hínáros-ságából! De megnyugtathatja-e a keresőt a menekülés? A keresőt, aki bizonyosságot akar. Bizonyosságot – mindenáron, még a borzalom árán is, mert hátha csak elalélt az ismeretlen, hátha ki lehet fogni, és életre kelteni? S a hínárosban birkózni kezd az újra és

újra elmerülővel, aki, mikor a fűvön rányitja szemét, az ács fiának vallja magát. – „Megbolondultál, ember, hogy így beszélsz?” – támad fel a bizonyosságot keresőben újra a kételkedés, aki már-már kifogja, megtalálja Krisztust. De hogy szkeptikussá válik, újra elveszti. Az ember, aki előbb még ott feküdt a fűvön, hirtelen eltűnik. – „Ember, hol vagy?” – kiált fel a kétségbeesés. Mintha csak azt kérdezné: „Ki vagy, ember? Isten fia vagy-e valóban?” S amint oda kell néznie a Krisztus-keresztre, a gipsz-Krisztus csonka karjából és lábából vér folyik, sűrű, vörös vér. – Ki vagy hát, Krisztus?” – csendül fel belsejében újra a kétségbeesés.

Így nőtt ki a Krisztus-szobor vízió-magjából a Krisztus-probléma.

Pálinkaördög... Messze, nagyon messze, talán még gyermekkorban ez a furcsa szó hullott bele a semmibe. Már magában véve is képzeletet delejező szó. Hetek, hónapok, évek teltek el, s a Pálinkaördög az írói lélek sajátos víziós törvényei szerint kiépítette magát. A Szülőföldem c. vízióban nem fantomként jelen meg, hanem valóságos emberként. – Mikor fáradt, poros este ráhull a zombori bunyevác-magyar külvárosi utcákra, kikészülődik bűvőhelyéről: valamelyik olcsó korcsma szénapadlásáról s fekete ruhájában – magas gallérral és félrekapott keménykalappal – éjszakai csavargásaira indul, hogy áldozatot szedjen rabszolgái: a részek között. Magunk előtt látjuk hórihorgas, hosszú alakját, s annyira emberinek érezzük, hogy szinte sajnáljuk, amikor a felidézett gyilkosság, mint valami szomorú kötelesség elvégzése után, késő éjjel, befordul az egyik korcsma kitárt kapuján, görnyedt hátát úgy cipelvén maga mögött a szénapadlás felé, mint a gazdátlan kutya. Még jól látjuk, amint leveti fekete kabátját, magas kaucsukszalárját, mialatt a besütő holdfény pillanatra megcsillan fényesre keményített ingmellén.

Herceg keveset ír. Csak a vízióbeérés perceiben tud tollat fogni kezébe. Gondolatait egyébként képtelen keretbe tömöríteni. Oly dúsak, rakoncátlanok, mint a sűrű emberi haj. Ez magyarázza látszólagos lustaságát, szemben azon írókéval, akik tényleges lustaságukban abban a pózban tetszelegnek, hogy nem óhajtják nevüket – egyesekhez hasonlóan a lapok hasábjain szellőztetni. (Mintha ez oly nagy érdem lenne!)

Herceg igazi Kekez Tuna! Nem tagadhatja meg magát. Csak azt teszi, ami belsőleg kikíváncsozik. Különbö: dőljön össze a világ. De nagyon sok van benne a falusi bolond legényből is. Sokszor úgy látjuk, mint aki fenn ül a hegy tetején, egészen a nap alatt, ahová birkái kószáltak el, s onnan bámul szét a nagyvilágba. Nehézkés, lomha legény. Cseppet sem sietős a dolga. Irtó ereje álmosan szunnyad, nyújtózkodik. Fűszálat tép, s azt rágicsálja. Közben fütyürészik vagy nagyokat kurjant. Érti, tudja, hogy ő a legelső legény. Olykor a hátára hemperedik, s a nefelejcskék eget bámulja. Nagyon szereti a természetet és szabadságot. Szinte őseMBERI atavizmussal. Mind édestestvérei: a fű, a fa, a virágok, a nap, a hold, a csillagok. Egészen másképp látja őket. Nem úgy, ahogy az iskolában tanulják, hanem ahogy egy sajátos, őseMBERI egyéniség sajátos lelki törvényei parancsolják. Azért mágiikusan kitüzesedő realizmus az ő szimbolizmusa.

VIHARBAN

Herceg János novellái

Új író, új könyve, amelyről nem könnyű véleményt alkotni. Különös könyv. Az az érzésem, hogy ha E. T. A. Hoffman hirtelen felébredne, s kidörzsölné szeméből az örökös álmot, akkor a Bácskában találná meg új otthonát. (Hitlerizmus nélkül is.) A túlfűtött fantázia, a földön és föld fölött lejátszódó különösségek, az élet és halál ölelkezése, úgy látszik, kedvenc témája a fiatal irodalomnak. Meg lehetett ezt találni a Szirmai írásaiban is, de különösen koncentráltan a Herceg János írásaiban. Egy új sztratoszférában játszódnak ezek a különös történetek, ahol nem érvényesek a földi szabályok, nem érvényes a logikai tapasztalatok józansága, az élet és halál úgy változtatja formáját, mintha játszanának egymással, a szomorúság ok nélkül való „Ding an sich”, nem érvényesek a természet törvényei, a folyók úgy viselkednek, mintha emberek volnának, az ég és föld összefoly egymással: különös világ, amelynek különös törvényei vannak, ha egyáltalán vannak, ha egy bizonyos engedékeny koncesszióval elhiszem az írónak, hogy nem a fantázia zűrzavara okozott. Olyanok ezek az írások, mintha ópiummal volnának impregnálva, zavaros, élénk álmok, részeg történetek, torz és félszeg alakok, akik gyilkolnak vagy szeretnek, de nem lehet tudni, hogy mért. Az az érzésünk, hogy itt egy önkínzó s már szinte kóros játék folyik, amelynek kevés köze van a földi élet napi realitáshoz.

Legjobban revelálja őt Újhold játszott az égen című fantasztikus elbeszélése. Éjjel egyedül fürdik a folyóban, s hirtelen egy emberi testet pillant meg. Kiment a vízből, életre kelti, s megkérdi, hogy kicsoda. Kiderül, hogy az Údvözítő maga, aki ezután hirtelen eltűnik. Erre az útszéli kereszt hirtelen vérezni kezd. Nincs az a misztikus középkori klostrom, ahol a sápadt fiatal nővér lázas víziója mágikusabb képeket tudna rajzolni. Egy másik novellája a bolond fiúról szól, aki egy leányt meghódít, s hazaviszi magához. A lány szemei üvegből vannak. Csupa ilyen motívummal dolgozik, grandguignol-szerű effektusokkal. Hogy mi az értelmük? Erre nehéz válaszolni. A Krisztus-novella nyilván azt mondja, hogy Krisztus még a legelhagyottabb óráinkban is velünk van, s még most is szenved az emberiségért. De lehet, hogy nem így van, csak én olvasom ki belőle. A szerző nyilván nem helyez súlyt arra, hogy feltétlenül megfejthető legyen, a kauzalitás törvényével nem sokat törődik.

Titok a fenyes felett: hét felakasztott hulla lelép az akasztófáról, s elmondja titkát egy eltévedt gyermeknek.

Viharban: egy öreg kofáról szól, aki meghal. Belopózik hozzá két tolvaj gyerek, s lelopják a halott szemeiről a rézkrajcárokat. Az emberi aljasságnak ebben a szörnyű iratában van valami balzaci erő.

Kirándulás a nagyapámmal: az alkoholizmus szenvedélyének rajza, nyersen és szakadékosan ugyan, de brutális erővel megírva.

Őszi vízió: történet az emberi szívről, amelyet más formában már mások is és jobban is megírtak.

Meghalt a szeretöm: egy külvároszágú szerelmi história nagyobb szenzációk nélkül.

Szülőföldem: alkoholos ballada, gyilkossággal, éjszakai verekedéssel. A Villon balladája jobb.

Nem vagyok vele tisztában, hogy a tehetség speciális ereje hajtja-e az írók erre a különös útra, vagy egy fiatal tehetség lázas keresgélese és új formák és új mondanivalók után. Cinikusan lemosolyogni, kézlegyintéssel elintézni ezt az írók igazságtalanság volna. Tiszteletreméltó bátorsággal keresi a maga útját, eredeti és új akar lenni, s ez a törekvése nem sikertelen. Itt-ott felvillan egy különös szín, elhangzik egy-egy szokatlan asszociáció, a fantázia rubinfénye fel-fellángol. Nagyot akar ez a szerző, s irodalmi ambíciója kétségkívül disztinívált és nívós feladatok szolgálatában áll. Még nem kész, még fejlődnie kell, még csak nyers, félig kidolgozott töredékeket ad: de minden iratából biztató ígéret csendül felénk. Lehet, hogy eredeti s különös írói egyéniséggel állunk szemben, aki a fejlődés további folyamán kivételes értékkel fogja megajándékozni az irodalmat, lehet, hogy lázas keresésről van szó, amely lehiggadtan – esetleg más formában – fog maradandót alkotni. Ez a könyv még nem nyújt zavartalan élvezetet, még nincs akkora szuggesztív ereje, hogy a különös témák és különös miliő okozta meghökkenésünket ki tudná engesztelni, de nem kétséges, hogy kellő fejlődés után meg fogja találni a maga útját. Hogy értékeset fog alkotni tudni, azt meg lehet állapítani most is: különös fényű rubintüzek, hidegen izzó gyémántok villámlanak ennek a varázslatnak a mélyében, amely mögött – hogy hallom – egy árva és filozofikus mélységekből fakadó írás távoli fájdalma zokog. A könyvhöz Szenteleky írt szép, magvas előszót.

Jugoszláviai Magyar Újság
(1933)

AMBRUS Balázs

LÁTOGATÁS A „TÓ MELLETTI VÁROS”-BAN

Herceg János regénye

A kis, fáradt, lihegő vaskutya csak az imént rakott ki a messzibe merengő, vidéki állomáson, s most itt döcögök, rázódom az idő vén, ócska feketé batárján, útban az idegen, múltba süppedt város felé, a hepehupás köves úton, melynek burkolatát helyenként felszaggatták és szétdobálták az éles tengelyű, zörömbölő parasztszekerek, mikor – vásári zsvajba és porfelhőbe burkolózva – be-betörtek az alattomosan hallgató perifériákról, hogy visszavegyék, visszaköveteljék, amit tőlünk elvettek. Mit tagadjam: bizony, lassúnak érzem a kocogást, s nem bánnám, ha a tempózó kocsis néha oda-odasercentene a nagy, sárga gebéhez az ostor csípős végével, mert a Jókai-hangulatos fasoron már-már álom pillézi szememet, s elnehezülő fejem is többször mellemlre döccen, de hála ezeknek az alattomos, nyikkantó hepehupáknak, csak nem szenderedem álomba, s oda-odafigyelek a bakon ülő zuhatagos beszédre. Így, mire a szállodába érek, többet tudok a városról, mintha három évig laktam volna falai között, a pletykás kocsis annyit mindent összekarált. Mert ugyancsak bírja szóval: se vége, se hossza mondókájának! Az elejét még csak tartom valahogy, de a végét már a harmadik határból ráncigálom vissza, anynyira elkódorgott a csavargója. Hiába, csak nem kedveli a rendet, pedig tudhatná, hogy emiatt ugyancsak meggyűlik a baja a nagyfejűekkel. Mert nem mindenki atyafija, s nem legyezgeti mindenki a gyengéjét. Mi azonban – akik félig-meddig magunk is beletartozunk ebbe az álmos, lusta, rendetlen világba – kevesebb igényességgel nézzük háza tá-

ját, sőt hosszabb tartózkodásra is letelepszünk, mert akadnak dolgok, amik lekötik figyelmünket. A látogatás végén mindenesetre azzal az érzéssel keltünk fel, hogy ebből a bő szájjal eresztett, összevissza kuszált s agyongubancolt beszédből mégis kaptunk valamit: Zombornak, a háború előtti vármegyei székhelynek egyetlen pontról felvett képét s nem eléggé elmélyített tájhangulatát. Szeretnénk ugyan ellentmondani az írónak, hogy azt a várost, melyről annyi mindent összefecsegett, nem ismerte, nem is ismerhette, hiszen akkortájt még hosszú ingben szaladgált az utcákon, s Szabinával hancúrozott, a gyönyörű, gyermektelen asszonnyal, meg a szomorú Fekete Angyallal, ott messze, abban a rettenetes kocsmában, ahová egy késő téli este, szánkóját kötözve jutott el, akár Andersen kisfiú hőse a fehér bundás Hókirálynő palotájába, ahol jéggé fagyott a szíve – de nem tesszük, mert ha Herceg böven felhasználta is a mendemondát s a kisvárosi pletykát, mely, mint gazdátlan virág, még évek múlva is ott tengődik a romvilág omladékain, a rekonstrukciónál többet végzett, olyan munkát, melyhez többre volt szüksége: beidegzettségre. S ebben elvégre nincs semmi lehetetlenség. Ha a lassan előrenyomuló új világ a régit kiszorítja is, végképp nem semmisítheti meg, ott bujkál továbbra is közöttünk, csendben, nesztelenül meghúzódva, mint a moly, betokozódva, mint az álca, s szétporladva, mint az ódon illat a divatjamúlt, régi szobákban. Csak lenni kell valakinek, aki jelenlétét megérzi, varázsvesszejével ráüt rejtekhelyére, s felfakasztja a befalazott, régi forrást, hogy újból ihassunk belőle – s ez az író. Herceg János novelláiban többször tett tanúságot e képességéről.

Eddig úgy-ahogy rendben volna a dolog. Herceg felelőssége ott kezdődik, hogy ezt a jól-rosszul összeválogatott anyagot – elsősorban önmagáért – keretbe akarta szorítani, s hogy ezt fáradság nélkül megtehesse – közönséges kereskedői fogást alkalmazva –, egy százalmas mese külsőleg talán mutatós, de belsőleg annál rozogább s düledezőbb viskóját borította rá, oly figurákat telepítve bele lakóknak, akiket régi, pókhálós padlásokon már kikezdett a moly, s akik még hajdani, boldogabb életükben is csak romantikus füzetes regényekben értek el sikert. Ha legalább a fordított kritika, a swiftivel rokon torzítás vezette volna tollát, de ennek a szándéknak a nyomával sem találkozunk. Így legjobb akarunk mellett sem adhatunk neki felmentést, mert Herceg Jánosnak – aki novelláival túlnőtt határainkon – a saját neve érdekében ily gyöngö munkát nem lett volna szabad kezéből kiadnia. Ez nem regény, még csak nem is regénykísérlet, hiába van itt-ott meghintve a kétségtelen tehetség csillámaival.

Ez a kísérlet egyébként szomorú tanulságot hozott számunkra. Meggyőzött bennünket arról, hogy Herceg János kritikai érzékében nem bízhatunk, s hogy a regényben bajosan fogja vinni valamire, mert egy nagyobb mű keretén belül – erős líraiságánál fogva – jellemejllesztésre képtelen. Hacsak nem magáról ír regényt.

E kudarc után újra visszasóvárogjuk Herceget, az ösztönös novellistát.